

Мазурок М. В.,

методист кабінету редакційно-видавничої діяльності Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, магістр педагогіки вищої школи

СУЧАСНІ ФЕМІНІТИВИ: ДАНИНА МОДИ ЧИ ПОТРЕБА ЧАСУ?

Нове життя нового прагне слова...

Максим Рильський

Статтю присвячено розвитку фемінітивної системи української мови на сучасному етапі. Аналізується доцільність утворення й застосування фемінітивів в українській мові. Розглянуто процес розвитку означеного поняття в історичному контексті, а також порівняно нові процеси в розвитку фемінітивної системи української мови. Схарактеризовано словотворчі процеси, пов'язані із творенням фемінітивів. Окреслені причини їхньої появи в нашій мові, а також розбіжності в думках щодо їх вживання. Наведено найпоширеніші суфікси, завдяки яким утворюються іменники – назви осіб жіночої статі.

Ключові слова: *фемінітиви, фемінітивна система, словотворчі процеси, мовні норми, жіночі номінації, сучасна українська літературна мова.*

Активні й суперечливі процеси оновлення українського лексику на межі тисячоліть вплинули на формування широкої палітри нових понять, цікавих найменувань та оцінки нових мовних явищ. Новітня доба вплинула не лише на появу неабияких змін загалом у суспільстві, а й позначилась на динаміці мови. Так, одним із важливих мовних викликів сучасності стало використання фемінітивів (від *лат. fēmina* – жінка, *fēminīnus* – жіночий) – іменників жіночого роду на позначення професій і посад жінок, альтернативних або парних до аналогічних «чоловічих» понять: на позначення жінок за професією (*вчитель* – *вчителька*), видом діяльності (*студент* – *студентка*), соціальним статусом, релігією (*католик* – *католичка*), переконаннями (*соціаліст* – *соціалістка*), місцем проживання (*рівнянин* – *рівнянка*), рисами та властивостями (*розумник* – *розумниця*, *пліткар* – *пліткарка*) тощо.

На жаль, зазвичай фемінітиви сприймаються як явище на рівні чогось надмірного та суперечливого. Досить часто можна почути, начебто більшість таких слів є не властивими для української мови, особливо ті, котрі використовуються для опису професійної діяльності, або що вони є запозиченнями та неологізмами, які часто звучать неоковирно. Буває й суб'єктивна реакція: коли жінку називають іменником чоловічого

роду (наприклад, *директор*) – це ніби її «підіймає» до рівня чоловіка, а називання фемінітивом (*директорка*) – наче залишає на тому ж, нижчому, рівні, навіть попри те, що академічний тлумачний словник української мови фіксує обидва варіанти [7].

Звісно, все нове незвичне, однак мова – це живий конструкт, який постійно розвивається, змінюється, реагуючи на актуальні суспільні виклики. Оскільки жінки, на відміну від чоловіків, тривалий час були «замкнені в хатньому просторі», не мали виходу до суспільних активностей, то в мові утворилося багато назв людей (передусім за родом діяльності, професією, ієрархічним становищем) – іменників чоловічого роду, тобто маскулітивів. Зараз ситуація змінюється, тому стають потрібні й мовні засоби, щоб називати жінок за різним родом діяльності; люди експериментують, і нормально, що не всі ці експерименти одразу бувають вдалимими [7].

В означеному контексті **метою статті** є окреслити зміст поняття фемінітивна лексика, зважаючи на сучасні дослідження в мовознавстві, проаналізувати нові процеси в розвитку фемінітивної системи української мови.

На сучасному етапі пішли в минуле такі слова, як *очінок, рало, соха, волость*, ми перестали вживати їх у розмовній мові, натомість з'явилися *акаунт, смартфон, маркетолог, копірайтер, блогер, скайп*. У своєму мовленні ми чи не щоденно використовуємо ці поняття, хоча, очевидно, будь-яке з них надзвичайно здивувало б наших пращурів. Якщо явища немає, то його ніяк не називають, воно просто відсутнє в мові. Однак жінка на сьогодні відіграє повноцінну роль у більшості соціальних і професійних видах діяльності – у програмуванні, в науці, інженерії, політиці, у сфері соціальної роботи, управлінні, економіці, бізнесі тощо. Тому очевидно, що вживання фемінітивів стало природним та важливим у наш час.

Уявіть собі, що ви прийшли в майстерню, де вам потрібен майстер Ковальчук, або в юридичну контору, де працює юрист Андрійчук. Без фемінітивів неможливо здогадатись, якої статі ці люди. Щоб уникнути плутанини в назвах професій ми можемо вказувати, приміром, жінка-юрист. Однак це лише ускладнює нашу мову, тому вживання фемінітивів є досить природним для неї.

Хоча фемінотворчі процеси значно посилились на сучасному етапі, все ж цілісна картина фемінітивної системи української мови охоплює і досить давні процеси. Такі слова не зовсім нові для української лексики, їх фіксує і словник Б. Грінченка (1907–1909), і Словник української мови в 11 томах (1970–1980), а деякі з них уже давно використовувалися лише в розмовному стилі, інші, як, наприклад, *студент / студентка* – не мали стилістичних обмежень.

Зважаючи на це, можна стверджувати, що українська мова здавна виявляла повагу до жінки. Так, ще в 1931 році дитяча письменниця та громадська діячка Іванна Блажкевич у статті «Як писати» зазначала, що: «переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не скажуть «склепар», «поштар» чи «директор», якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку, правильно): *склепарка, поштарка, директорка, молочарка* і т. п.» [1]. Тобто для «живої» української мови використання фемінітивів було звичним і природним явищем.

Дослідниця історії українських фемінітивів Марія Брус зауважує, що виникнення жіночих номінацій сягає ще дописемної доби. Найдавніші писемні пам'ятки фіксують перший фемінітив – *княгиня*. До складу першого українського друкованого словника – «Лексиса» Лаврентія Зизанія 1596 року – увійшли сім жіночих найменувань, з-поміж яких *медведиця, молодиця, невістка*. Із часом їхня кількість постійно збільшувалася. У «Словарі» Бориса Грінченка наявно вже 935 найменувань осіб жіночої статі, а найбільший український Словник української мови в 11 томах містить близько 3500 фемінітивів [2].

Загалом дискусійним аспектам творення й використання фемінітивів у сучасній українській літературній мові присвячено праці А. Архангельської [1], М. Вербовської,

І. Ковалика, М. Кутньої, О. Малахової [6], О. Синчак, М. Масрчик [5], О. Пономаріва [8], С. Семенюк та ін.

Структурно-семантичні особливості та способи творення фемінітивів вивчалися такими дослідниками, як М. Брус [2], Я. Горецький, Л. Гумецька, І. Ковалик, О. Кондрацька, С. Семенюк, М. Сенів, І. Шпітько та ін.

На сьогодні можна спостерігати бурхливі словотворчі процеси, пов'язані із творенням означених слів. За підрахунками науковців, кількість новітніх фемінітивів із 2005 року збільшилася в 10–11 разів. Звісно, певну «моду» на них започаткували засоби масової інформації, завдяки яким фемінітиви поступово «узаконювалися», почали звучати по-новому і вживалися дедалі частіше. Так, наприклад, у титрах програми «Вікна» каналу СТБ упродовж кількох років можна було прочитати, а в матеріалах почути «менеджерка», «конструкторка», «дизайнерка», «кураторка» тощо. У друкованих та інтернет-ЗМІ також у межах публікацій не рідко траплялися фемінітиви «редакторка», «депутатка», «режисерка» тощо. Більшість медіапублікацій зазвичай позитивно трактують використання таких іменників, адже ключовим аргументом є потреба зробити жінку видимою, а мову – гендерно чутливою.

Практика використання фемінітивів у мові ЗМІ спричинила активну суспільну дискусію, що дало підстави внести зміни до українського правопису 22 травня 2019 року. Нова норма регламентує способи творення фемінітивів, але не зобов'язує їх використовувати, якщо мовець не відчуває в цьому потреби або не сприймає того чи іншого слова на фонетичному чи конотативному рівнях [3]. Крім того, 25 серпня 2020 року Міністерство економіки своїм наказом затвердило зміни до національного класифікатора професій, яким дозволило за бажанням використовувати означені номінації.

Зараз ми знаходимося на перехідному етапі, коли правопис закріпив форми творення фемінітивів, але не змушує їх використовувати, тож їхнє ігнорування, з точки зору граматики, наразі не вважається помилкою. Втім, очевидно, що зміни у свідомості українців вже відбуваються, дедалі більше ЗМІ включають норму про фемінітиви до внутрішніх правил, усе частіше жінки називають себе *експертками* замість експертів, *науковицями* замість науковців або *чиновницями* замість чиновників. Думки фахівців та фахівчинь щодо подальшого пропагування використання фемінітивів є розбіжними [7].

Сьогодні фемінітиви становлять досить багатогранну підсистему слів, що включає понад п'ять тисяч номінацій. Вони мають належну термінологічну базу, відповідний статус самостійних лексичних одиниць, утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, за спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками, семантичними відношеннями між собою, мають усталену словотвірну базу, власні способи деривації і самі виявляють словотвірну спроможність.

Традиція творення іменників на позначення осіб жіночої статі в різних слов'янських мовах відрізняється. У польській, словацькій, болгарській або чеській мовах їх утворюють послідовно, регулярно та без жодних обмежень. У білоруській, українській та російській мовах у розмовному стилі вони часто вживані, проте літературна норма обмежує їхнє творення, що зумовлює появу складних назв, наприклад, *жінка-космонавт*, а не *космонавтка*. Крім того, рух за гендерну рівність у мові можна простежити не лише в Україні, а й у країнах Європи. Наприклад, фемінітиви офіційно ввели до мовних правил у Франції, Німеччина теж активно займається покращенням гендерної чутливості мови [7].

Основними причинами все більшої появи фемінітивів у нашій мові є, по-перше, посилення соціальних рухів у країні, по-друге, виникнення запиту або потреба часу – називати жінок у суспільних процесах, а, по-третє, суто прагматична мета вживання, адже фемінітиви дають можливість розкрити думку більш точно, при чому як у позитивному, так і в негативному ключі. Приміром, суфікс *-ичк-* досить часто додає фамільярного чи й навіть зневажливого значення (*фізичка, біологічка, біоенергетичка*). На щастя, українська

мова надзвичайно ресурсна і гнучка, що дозволяє легко долати складні ситуації та знайти більш вдалу милозвучну форму. Наприклад, замість *біоенергетичка* – *фахівчиня / спеціалістка з біоенергетики*. Іноді в означеному контексті допомагають іншомовні слова: *амбасадорка*, скажімо, замість *посолка* від *посол* [6].

Загалом в українській мові є понад 13 суфіксів, які можуть утворювати іменники – назви осіб жіночої статі. Серед них найпродуктивнішими є суфікси:

- *к-* (*учителька, директорка, лідерка, депутатка*);
- *иц-* (*урядовиця, авантюрниця, очільниця, підприємниця*);
- *ин-* раніше використовувався лише в кількох словах (*княгиня, графиня, кравчиня, майстриня, мисткиня*), тепер додається до основ на *-ець* (*фахівець – фахівчиня, філолог – філологиня, філософ – філософиня, свояк – своякиня*) і до основ на приголосний, які тривалий час вважались як такі, що не підлягають фемінізації (*шеф – шефиня, ворог – ворогиня, філолог – філологиня, фотограф – фотографиня*);
- *ес-* (*агентеса, адвокатеса*), меншою мірою *-ис-* (*актриса, редактриса*).

До речі, деякі суфікси можуть утворювати варіанти фемінітивів з однаковим лексичним значенням: *мовознавиця і мовознавчиня, чемпіонка і чемпіонеса, водійка і водійчиня*.

Суфікси *-ш-*, *-их-*, утворюючи фемінітиви, часто вносять до лексичного значення слова додатковий компонент. Тож *«генеральша»* – це не жінка на генеральській посаді, а дружина генерала, *директорша* – дружина директора. Слова *«повариха», «ткачиха»* (дружина ткача) часто набувають і зневажливого відтінку (порівняймо з нейтральними *«кухарка», «ткаля»*). Зважаючи на це, ці суфікси мовознавці зазвичай не радять використовувати, формуючи фемінітиви.

Щодо логіки, за якою обирається суфікс, то передусім спрацьовує не значення слова. Більше впливає корінь – з якої мови він прийшов, на який звук закінчується, чи діють правила щодо чергування приголосних у процесі додавання суфіксів. Хоча сміливо можна стверджувати й про семантичну тенденцію, наприклад, використання суфікса *-ин-* для творення назв жінок за діяльністю в науковій сфері: *філологиня, історикиня, фізикиня*. Хоча от *етнографиня* – не дуже сприймають через *«графиня»* в кінці [6].

До того ж, в українській мові також є низка іменників, які називаються іменниками спільного і подвійного роду. Це іменники першої відміни. Так, *суддя* може бути як він, так і вона, *голова* – він і вона. Так склалося, що у вжитку потреба вказувати на стать особи в мові прижилася, та й історично така традиція завжди існувала.

Слід взяти до уваги й той факт, що іноді чоловічі та жіночі назви однієї професії можуть відображати різні поняття, до прикладу: *акушерка* – експертка з пологів, *акушер* – лікар, який має більший статус; *секретарка* – особа, яка веде діловодство, *секретар* – чоловік з великою відповідальністю (*держсекретар, вчений секретар*); *майстер* – чоловік, який щось вправно робить, *майстриня* – народна умільця, яка вмє вишивати чи в'язати [9].

Деякі дослідники стверджують про відсутність форм жіночого роду на позначення окремих професій чи родів діяльності, тобто так звані лексичні лакуни. Так, І. Шпітько зазначає, що фемінітиви не утворюються, зокрема, від: а) складних іменників з другим дієслівним коренем: *винороб, землемір, землероб, екскурсивод, квасовар, китолов, краболов, лісоруб* тощо; б) запозичених іменників із афіксоїдами *-граф*, *-лог*: *гінеколог, зоолог, імунолог, кардіолог, косметолог, космобіолог, стоматолог, філолог, географ, лексикограф, фотограф, хореограф* тощо; в) від назв військових та наукових звань: *академік, доцент, генерал, комісар, лейтенант, майор, маршал*. Однак останнім часом у матеріалах ЗМІ спостерігаємо заповнення подібних лексичних лакун [10, с. 144].

Як зазначає мовознавець Олександр Авраменко, «є різні граматичні та лексичні ресурси, за допомогою яких можна означити стать, але геть боятися фемінітивів не треба, важливо знайти золоту середину» [4].

Безліч фемінних номінацій, іноді досить екстравагантних, вживають у свої творах сучасні українські письменники. Наприклад, значною кількістю жіночих образів насичені твори Ірини Чернової (Люко Дашвар) і відповідно у її творах зустрічається чимало фемінітивів, як-от: *кіоскерка, кіоскерша, соратниця, філософиня, західнячка, гуманістка, спекулянтка, німкеня-гувернантка, дівка-кухарка*. Також, приміром, сучасна літературознавиця Тетяна Трофименко вживає щодо себе такі фемінітиви, як *критикиня, критикеса, критициця*.

Отже, фемінітиви досить вдало витримують випробування часом та нині становлять одну із найбільших лексичних підсистем української мови. Останні роки позначилися особливим переосмисленням їх значення в українській мові, увагою дослідників до цієї теми та великою кількістю фемінних новотворів. Це досить цікавий та важливий процес, адже використання фемінітивів формує нові мовні образи та сприяє розширенню мовної картини світу загалом. Однак, зважаючи на всі «за» і «проти», варто зазначити, що здобутки й перспективи розвитку фемінітивної системи української мови все ж потребують цілісного й комплексного опрацювання.

Список використаних джерел

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013, № 6. С. 39. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=223 (дата звернення: 10.02.2022).
2. Брус М. Фемінітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій. URL: <http://litmisto.org.ua> (дата звернення: 02.11.2021).
3. Дацишин Х. Засоби масової інформації і динаміка мовної норми: новітні фемінітиви як відображення суспільних викликів сьогодення. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21708/27_0.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
4. Інтерв'ю з Олександром Авраменком. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2777238-oleksandr-avramenko-movoznavec-avtor-pidrucnikiv-televeducij.html> (дата звернення: 10.02.2022).
5. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. Київ: Критика, 2013.
6. Малахова О. Фемінітиви — не данина моді, вони властиві українській мові як системі. URL: <https://womo.ua/olena-malahova/> (дата звернення: 10.02.2022).
7. Печеник В. Повага до жінок та мовна традиція: чому варто вживати фемінітиви. URL: <https://dyvys.info/2020/06/19/povaga-do-zhinok-ta-movna-tradytsiya-chomu-varto-vzhyvaty-feminityvy/> (дата звернення: 10.02.2022).
8. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради: навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 240 с.
9. П'ять причин вживати фемінітиви. URL: <https://povaha.org.ua/pyat-prychyn-vzhyvaty-feminityvy/> (дата звернення: 10.02.2022).
10. Шеховцова Н. А. Фемінітиви в українській пресі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)»*. 2017. Вип. 9. С. 144.